

زبان گفتاری در دوره‌های مختلف تاریخ ایران

(از ورود اسلام تا پایان عصر سامانیان)

دکتر حمید عبداللهیان

مرکز تحقیقات صداوسیما

عبداللهیان، حمید، ۱۳۵۰-

زبان گفتاری در دوره‌های مختلف تاریخ ایران (از ورود اسلام تا پایان عصر سامانیان) / حمید عبداللهیان؛
[برای] مرکز تحقیقات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
تهران: صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات، ۱۳۹۲.
۱۷۷ ص.

۱۱۰۰۰ ریال: ۲-۳۵-۷۳۷۸-۹۶۴-۹۷۸

دگرگونی زبان - ایران - تاریخ - پس از اسلام، ۱۲ ق. - ۳۸۹ ق.

زبان‌شناسی تاریخی - ایران

زبان‌های ایرانی - تاریخ

صداوسیما جمهوری اسلامی ایران. مرکز تحقیقات

۱۳۹۲ ز ۲/ع ۱۱۱

۲۱۷/۷۰۹۵۵

۳۱۸۷۴۴۸

زبان گفتاری در دوره‌های مختلف تاریخ ایران
(از ورود اسلام تا پایان عصر سامانیان)
پژوهشگر: دکتر حمید عبداللهیان

طراح جلد: الهام جلالی

چاپ اول: ۱۳۹۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: طه

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز تحقیقات است.

شابک: ۲-۳۵-۷۳۷۸-۹۶۴-۹۷۸-۹۷۸-۹۶۴-۷۳۷۸-۳۵-۲ ISBN:978- 964-7378-35-2

تهران، خیابان ولیعصر، خیابان هتل استقلال، ساختمان اداری جام جم، طبقه دوم،

مرکز تحقیقات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران

تلفن و نمابر: ۲۲۰۱۳۵۸۵

فهرست مطالب

۱۱	 راهنمای آوانگاری
۱۳	 پیشگفتار
۱۵	 دیباچه
۱۷	 اهمیت و ضرورت بازسازی زبان گفتار دوره‌های پیشین در چیست؟
۱۹	 نگاهی به گذشته زبان فارسی
۲۳	 فصل اول: زبان گفتاری در دو قرن اول هجری (۲۴۸-۲۱ هـ.ق)
۲۳	 اوضاع سیاسی ایران در دو قرن اول هجری
۲۵	 مقدمات حکومت یعقوب لیث
۲۶	 علت پیدایش و رایج فارسی دری
۲۷	 دامنه رواج زبان‌های مختلف سرچشمه گرفته از فارسی میانه در ایران
۲۸	 زبان سغدی
۲۹	 نام ماه‌های سغدی
۲۹	 روزهای ماه سغدی
۳۰	 روزهای پنجه دزدیده در زبان سغدی
۳۰	 نام‌های دیگر برای پنجه دزدیده
۳۰	 منزل‌های ماه در سغدی با برابر عربی آنها
۳۱	 ماه‌های سال سغدی
۳۲	 واژه‌های پراکنده سغدی
۳۲	 زبان خوارزمی
۳۶	 جشن‌های خوارزمیان
۳۷	 جشن‌های دینی خوارزمیان
۳۷	 نام ماه‌ها به گویش سیستانی‌ان کهن

۳۸	 واژه‌های گیاهی در گویش سیستانی
۴۰	 زبان تبری (طبری)
۴۱	 آثار زبان تبری
۴۴	 زبان آذری
۴۵	 آثار زبان آذری
۴۹	 نخستین نمونه‌های فارسی دری
۵۰	 اشاره به بایقی باقی‌مانده از دو قرن اول هجری
۵۱	 ۱. سرود آتشکده کرکوی
۵۲	 ۲. سرود والینش
۵۳	 ۳. تصنیف یزید بن فری
۵۳	 ۴. سرود اهل بلخ
۵۶	 کلمات فارسی در اشعار ابن‌نوا
۵۸	 آفرین موبد موبدان به عبارت ایشان
۵۸	 حدود و گستره فارسی دری در دو قرن اول هجری
۵۹	 شهرهایی که به گویش دری صحبت می‌کردند
۵۹	 شهرهای عرب‌زبان
۶۱	 تغییر در کلمات عربی
۶۲	 شهرهای پهلوی زبان
۶۳	 بخش کاربردی
۶۳	 مواد لازم برای بازسازی گفتار دو قرن اول هجری
۶۵	 فصل دوم: زبان گفتاری در دوره صفاریان
۶۵	 اوضاع سیاسی در دوره صفاریان تا سامانیان
۶۶	 آثار و نوشته‌های مربوط به این دوره
۶۶	 محمدبن‌وصیف سگزی

۶۹		بشام کورد
۶۹		محمد بن مخلد
۷۰		ابو حفص سفدی
۷۰		حنظله بادغیسی
۷۰		محمود وراق هروی (فوت بعد از ۲۵۰ هـ ق)
۷۱		فیروز مشرقی (فوت ۲۸۳ هـ ق)
۷۱		اسلیک گرگانی
۷۲		لمحه‌های فارسی دری در این دوره
۷۲		بخارا
۷۳		نیشابور
۷۳		مرو
۷۳		سیستان
۷۳		هرات
۷۳		سمرقند
۷۴		سغد
۷۴		بلخ
۷۴		طوس، نسا و بست
۷۴		خوزستان
۷۵		ارژان
۷۵		آذربایجان
۷۵		قومس، گرگان و تبرستان
۷۵		کرمان
۷۵		ویژگی‌های اشعار دوره صفاری
۷۷		بخش کاربردی

۷۷	پیشنها‌ها
۷۸	بخارا
۷۸	نیشابور
۷۸	سیستان
۷۹	سمرقند
۷۹	خوزستان
۷۹	جرمیان، گرگان و دامغان (قوس)
۸۱	صل سوم: زبان گفتاری در دوره سامانیان
۸۱	اوضاع سیاسی و اجتماعی در دوره سوم (حکومت سامانیان)
۸۲	شاعران و نویسندگان این دوره
۸۴	اشکال متفاوت نظم کلمات
۸۵	بخارا
۸۵	تلفظ خاص بعضی از کلمات در لهجه بخاری
۸۷	- علامت جمع فارسی در پایان جمع‌های عربی
۸۸	- اشباع حروف
۸۹	- آوردن ایدون (چنین) و ایدر (اینجا)
۹۰	- استعمال کجا به صورت موصول
۹۰	غزنه
۹۱	لغات رایج این دوره
۱۰۵	واژه‌های آذری لغت فرس
۱۰۶	زبان کردی
۱۰۶	بخش کاربردی
۱۰۶	پیشنها‌ها
۱۰۸	محدوده زبان فارسی دری در این دوره

محدوده فارسی میانه و شاخه‌های آن	۱۰۸
محدوده زبان عربی	۱۰۸
توصیه‌های کاربردی	۱۰۹
پیشنهادهای برای کاربرد لهجه‌های دو قرن اول هجری (۲۱-۲۵۰ هـ.ق)	۱۱۰
معادل‌های آوایی بعضی از کلمات و حروف فارسی دری	۱۱۱
بقایای فارسی دری در فارسی میانه	۱۱۱
ه. بایی زائد در آغاز کلمات	۱۱۱
جمله‌بناس و نحو	۱۱۳
پیشنهادهای رای دوره سامانی	۱۱۶
بخارا	۱۱۹
نیشابور	۱۱۹
سیستان	۱۲۰
سمرقند	۱۲۰
خوزستان	۱۲۰
تبرستان و گرگان و دامغان (قومس)	۱۲۰
راهکارهای مربوط به دوره حکومت سامانیان	۱۲۰
ضمایم	۱۲۵
اشعار باقی مانده از شاعران فارسی‌زبان از آغاز تا پایان دوره سامانیان	۱۲۵
ابوشکور بلخی (بین ۳۰۰ تا ۳۵۰ هجری قمری)	۱۲۵
از مثنوی آفرین‌نامه ابوشکور بلخی	۱۲۶
منطقی رازی (بین ۳۰۰ تا ۳۸۰ هجری قمری)	۱۳۶
خسروی سرخسی (اوایل قرن چهارم هجری قمری)	۱۳۸
ابوالهیثم (قرن چهارم هجری قمری)	۱۴۱
اشعار طاهر بن فضل (بین ۳۰۰ تا ۳۷۷ هجری قمری)	۱۴۵

۱۴۷.....	اشعار ابوالموید بلخی (بین ۳۰۰ تا ۳۵۰ هجری قمری)
۱۴۹.....	اشعار رابعه بلخی (قرن چهارم هجری - معاصر سامانیان)
۱۵۱.....	بشار مرغزی (قرن چهارم هجری - معاصر سامانیان)
۱۵۳.....	یوسف عروضی (اوایل قرن چهارم هجری قمری)
۱۵۳.....	شهید بلخی (بین ۲۷۰ تا ۳۲۵ هجری قمری)
۱۵۶.....	اشعار پراکنده دقیقی (بین ۲۳۰ تا ۳۶۹ هجری قمری)
۱۵۸.....	اشعار سنجیک (بین ۳۰۰ تا ۳۷۰ هجری قمری)
۱۶۱.....	آماجی (متوفی حدود ۳۸۰ هـ.ق)
۱۶۲.....	اشعار قری - راجانی (متوفی در حدود ۳۷۰ هـ.ق)
۱۶۳.....	اشعار محمد بن ... (متوفی حدود ۳۷۰ هـ.ق)
۱۶۴.....	عمار مروزی (متوفی در حدود ۳۷۰ هـ.ق)
۱۶۵.....	اشعار خسروانی (متوفی در اواخر دوره سامانیان)
۱۶۶.....	اشعار ابوالعلاء شوشتری (متوفی حدود ۳۴۰ هـ.ق)
۱۶۷.....	اشعار جنیدی (متوفی حدود ۳۷۰ هـ.ق)
۱۶۹.....	منابع
۱۷۳.....	نمایه

پیش گفتار

گفتار و نوشتار در حاره عینی زبان هستند. زبان گفتار برخلاف زبان نوشتار طی قرون گذشته دچار تحولات گوناگونی در سطوح آوایی، واژگانی و نحوی شده است. بدین ترتیب تغییر زبان گفتار از نسلی به نسل دیگر چشمگیر است. در پژوهش حاضر تلاش شده است ماده خام رسانی زبان گفتار فیلم‌ها و سریال‌های تلویزیونی که مربوط به دوره ورود اسلام تا عصر سامانیان است، فراهم گردد. این پژوهش نخستین مرحله از سلسله طرح‌های گسترده بازسازی گفتار ایرانیان در دوره‌های مختلف تاریخی است که در مرکز تحقیقات صداوسیما اجرا شده است. دو طرح دیگر با عناوین، «زبان گفتاری در دوره‌های مختلف تاریخ ایران (از دوره ساسانی تا حمله مغول)» و «زبان گفتاری در دوره‌های مختلف تاریخ ایران (از حمله مغول تا «ناب مشروطه)» در این مرکز به انجام رسیده است. در کتاب‌های تاریخ زبان، سبک‌های صرفی و فونولوژی و اصطلاحات اشارات پراکنده‌ای به زبان گفتاری دیده می‌شود، اما هیچ‌یک از این آثار به‌طور مستقل به این بحث نپرداخته‌اند. در پژوهش حاضر تلاش شده است ضمن دستیابی به ویژگی‌های صرفی، نحوی، آوایی زبان گفتار از ورود اسلام تا پایان عصر سامانیان، الگویی کارآمد برای بازسازی زبانی نزدیک به زبان این دوره و در عین حال قابل فهم برای مخاطب امروزی ارائه شود.

در فیلم‌ها و سریال‌های تاریخی به دلیل ضرورت واقع‌نمایی، بازیگران باید به زبانی نزدیک به زبان گفتار دوره مورد نظر و البته قابل درک برای مخاطب امروزی سخن بگویند.

برای به دست آوردن قالب زبانی یک دوره، اشکال مختلف کاربرد زبان در آن دوره با زبان معیار (که معمولاً سبک زبانی دوره معاصر است) سنجیده می‌شود. با گردآوری و ارتباط دادن مختصات سبکی گفتار مردم یک دوره و منطقه خاص می‌توان ساختار سبکی زبان گفتار آن منطقه را به دست آورد. یکی از اهداف مورد نظر در این پژوهش بهره‌مند شدن زبان فیلم‌ها و سریال‌ها از سبک و برجستگی خاص هر دوره است.

در واقع در بررسی زبان گفتاری فارسی در دوره‌های مختلف تاریخی، به سطوح زبانی مختلفی چون آوایی، صرفی، نحوی و معنایی توجه شده است. همچنین سعی شده از طریق بررسی سرنه‌های نزدیک به زبان گفتار شواهد و مثال‌هایی برای بازسازی زبان گفتار فراهم شود. البته باید توجه داشت سطوح زبانی به یک اندازه در بازسازی زبان گفتار نقش ندارند. به تعبیر دیگر به نظر می‌رسد نقش حوزه‌های واژگانی و معنایی بیشتر از سایر جنبه‌های زبانی است. ویژگی‌های واژگانی و معنایی زبان گفتار در کنار تکیه کلام‌های خاص هر دوره اهمیت خاصی در برجستگی بخشیدن به زبان گفتاری دارند.

پژوهشگران دست‌اندرکار این تحقیق امیدوارند از طریق این گونه تحقیقات توانسته باشند ضمن فراهم کردن مواد زبانی و گفتاری فیلم‌ها و سریال‌های تاریخی گام کوچکی در جهت ارتقای کیفیت نمایش‌های تاریخی برداشته باشند.

مرکز تحقیقات صداوسیما

دیباچه

زبان امری بی‌جان است و به همین دلیل دست یافتن به بعضی از مدارک درباره تغییرات زبان در دوره‌های گذشته کار دشواری می‌نماید. از این رو، دست یافتن به برش خاصی از زبان و به خصوص زبان عامیانه و گفتار مردم دشوار است، بخصوص وقتی که زمانی طولانی از آن گذشته باشد.

با پیشرفت علم، لزوم بازسازی دقیق در مسائلی که پیشتر غیرضروری و حتی غیرعلمی می‌نمود، ضرورت می‌یابد. در دوره اخیر نیاز به بازسازی زبان گفتار مردم و تحقیق درباره آن بخصوص برای استفاده از الگوهای زبانی آن در برنامه‌های تاریخی و سینمایی و فیلم‌ها و برنامه‌های جدید تلویزیونی و رادیویی بیشتر احساس شود.

گرچه مبحث زبان و زبان‌شناسی مقوله‌ای جداگانه است ولی مدارک مربوط به زبان در دوره‌های پیشین بیشتر در کتب ادبی، جغرافیایی و تاریخی دیده می‌شود و استخراج و جمع‌بندی آن بیشتر در حوزه ادبیات و متون ادبی جای می‌گیرد. در این تحقیق سعی شده است، گفتار عامیانه مرد در دوران اولیه تمدن اسلامی، یعنی سال‌های ۲۸۰-۲۱ هجری قمری بررسی شود. در این تحقیق، ابتدا تمامی مدارک و اسناد از کتاب‌های موجود جمع‌آوری و جمع‌بندی شده است و سپس در پایان هر فصل و نیز به صورت فصلی مستقل، راهکارهایی جزئی و عملی درباره چگونگی، اهمیت و لزوم بازسازی زبان گفتار ارائه گردیده است.

درباره بازسازی زبان گفتار و عملی بودن آن بین صاحب‌نظران اختلاف وجود دارد. با مراجعه به کتاب‌های موجود می‌توان تا حدودی نظر موافق گذشتگان را درباره عملی بودن این کار به دست آورد، اما بیشتر صاحب‌نظران زبان‌شناسی کنونی با بدبینی به این بحث نگریسته‌اند.

دکتر پرویز ناتل خانلری در جلد دوم و سوم کتاب «تاریخ زبان فارسی» و دکتر ذبیح‌الله صفا در جلد اول «تاریخ ادبیات ایران» و دکتر محمد جعفر محجوب در کتاب «سبک‌رسانی در شعر فارسی» به ویژگی‌های زبان گفتار مردم در دوره‌های مختلف زبان فارسی اشاره کرده‌اند. تحقیقات این صاحب‌نظران این امید را به وجود می‌آورد که می‌توان تا حدودی درباره زبان گفتار مردم نواحی مختلف و دوره‌های متفاوت اطلاعاتی به دست آورد.

اما باید توجه داشت که بازسازی کامل زبان گفتار کار بسیار دشواری است و در عین حال شاید بی‌حاصل باشد. مانع دیگر این است که می‌توان زبان گفتار را بازسازی کرد که به کمک وسایل ضبط صدا بتوان صدای گویندگان آن زبان یا لهجه را جمع‌آوری کرد و امروزه دسترسی به گویندگان و مردمانی که مثلاً به لهجه خوارزمی در قرن سوم تکلم می‌کرده‌اند، محال است.

راه دیگر و طولانی‌تر آن است که با قرائن نهفته در آثار کتب و دسترس، بتوان به نحوه ادای بعضی از کلمات پی برد. در بعضی از کتاب‌های معرایی که جهانگردان اولیه اسلامی نوشته‌اند، به نحوه ادای کلماتی خاص از سوی عددها از مردم اشاره شده است. در این کتب تلفظ غالب مردم یک ناحیه، شیوه جمله‌بندی و طرز ادای کلمه‌ای خاص یا کلماتی ویژه نوشته شده است. از سوی دیگر، قافیه و وزن اشعار فارسی در بیشتر موارد به درک تلفظ کلمه‌ای خاص کمک می‌کند و از این راه نیز با اندکی دقت می‌توان تا حدودی به نحوه ادای کلمات، جمله‌بندی، افعال و حروف پی برد و همه را در دوره‌های مختلف شناسایی کرد. زبان بعضی از کتاب‌ها به زبان گفتار مردم نزدیک است و مخاطب این کتاب‌ها عامه مردم بوده‌اند و از این رو، کلمات و اصطلاحات

عامیانه در این آثار به وفور به کار رفته‌اند. از جمله این کتاب‌ها می‌توان به تفاسیر، کتب عرفانی و کتب داستانی اشاره کرد.

در نهایت با در نظر گرفتن تمامی این معیارها، اگر بتوان با توجه به نظام آوایی و دستوری و نحوی و معنایی، تا حدودی لهجه‌ای را بازسازی کرد، کار ارزشمندی انجام شده است.

اهمیت و ضرورت بازسازی زبان گفتار دوره‌های پیشین در چیست؟

در دنیا، امری و پیشرفت و تکامل سریع علم، زبان‌شناسی نیز که یکی از شاخه‌های جدید دانش است، به سرعت روبه تکامل می‌رود. تاریخ زبان و بررسی زبان گفتار یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است. بازسازی و شناسایی و احیای زبان گذشتگان علاوه بر ارزش‌های علمی، از لحاظ کاربردی دارای اهمیت فراوانی است.

در تهیه فیلمنامه و ساخت فیلم و سریال‌های تلویزیونی که خاص دوره‌های تاریخی گذشته است، بازسازی و احیای زبان بعد پیشینیان برای ایجاد فضای تاریخی، بیشتر از همه جا ضرورت دارد.

طبیعی است که در فیلم‌های مربوط به گذشته همان‌گونه که فضا، صحنه‌سازی، پوشش قهرمانان و تمامی عناصر حتی دوخت و جنس لباس‌ها باید مربوط به همان دوره تاریخی باشد، گفتار قهرمانان فیلم نیز باید متناسب با دوران تاریخی مورد نظر باشد.

امروز، اگر یک روستایی دور از پایتخت، به تهران وارد شود و با لهجه غلیظ روستای خود صحبت کند، ممکن است تنها عده معدودی از منظور او آگاه شوند و حرف‌هایش را بفهمند. این مساله در مورد زبان گفتار دوره‌های گذشته نیز صادق است، به این ترتیب که اگر به عنوان مثال ابوعلی سینا یا نصر بن احمد سامانی حاضر شوند و بخواهند با زبان و لهجه دوره خود صحبت کنند، درک سخن آنان برای شنوندگان (به‌خصوص مخاطبان تلویزیون) تقریباً محال خواهد بود. در این گونه موارد، اگر بخواهیم شخصیت نصر بن احمد یا ابن سینا برای شنوندگان و بینندگان قابل فهم و

ملموس باشد، باید مخاطب را نیز در نظر داشته باشیم و اگر گفتار ما دقیقاً مطابق با زبان گفتار دوران‌های گذشته باشد، ارتباط صورت نمی‌گیرد.

به نظر می‌رسد منطقی‌ترین و پسندیده‌ترین روش، میانه‌روی بین این دو باشد؛ یعنی از یک سو از الگوها و ویژگی‌های زبان ادوار پیشین پیروی شود و از سوی دیگر سعی شود که گونه زبانی به کار رفته با درک و فهم انسان متوسط یا عوام امروزی متناسب باشد. به همین دلیل رعایت نیمی از الگوهای زبان گفتار گذشتگان در نثر، حالت باستان‌تراش می‌دهد و از سوی دیگر، مخاطبان از درک و فهم آن عاجز نمی‌شوند.

در بعضی حیطه‌های زبان، می‌توان به طور کامل از الگوهای زبان گفتاری ادوار پیشین بهره برد. مثلاً در ساختار جملات و جمله‌بندی و ترتیب ارکان جمله، اشکال چندانی ندارد که از الگوهای زبان گذشتگان پیروی شود، زیرا اگر ارکان جمله در هم ریزد یا کلمه‌ای به شکل دیگری تلفظ شود (به شرط عدم ازدحام)، شنونده پس از مدتی با آنگونه جمله‌بندی یا تلفظ تسلط‌آمیزی آشنا می‌شود. در این موارد، لطمه چندانی به معنی و مفهوم جملات وارد نمی‌شود و شنونده با اندکی دشواری می‌تواند معنی را درک کند و این دشواری او را متوجه بعد زمانی و فرهنگی می‌سازد و در می‌یابد که با مردمانی غیر از مردمان امروزی سر و کار دارد. بنابراین توجیهی برای انحراف از هنجار در زبان وجود دارد.

در کلمات و شیوه ادای آن می‌توان از الگوهای زبانی ادوار پیشین پیروی کرد، به شرط اینکه رسایی مفهوم از بین نرود یا کلمه چنان دور از ذهن و ناآشنا نباشد که درک معنی متن را دچار اشکال کند.

از اصطلاحات و کنایات ادوار گذشته نیز در مواردی که کنایه بعید نباشد و با درک و فهم خواننده زیاد فاصله نداشته باشد، می‌توان استفاده کرد.

امروزه حجم زیادی از برنامه‌های رادیو و تلویزیون ایران و سراسر جهان، برنامه‌های تاریخی هستند و به رخدادهای روزگاران گذشته مربوط می‌شوند. سریال‌های تاریخی، فیلم‌ها و نمایش‌های مربوط به مردمان گذشته یا حوادث تاریخی، برنامه‌های مستند

مربوط به جنگ‌ها یا سفرها یا جاده‌های تاریخی و جز آن، همه این ویژگی را دارند. در همه این برنامه‌ها سعی می‌شود، تا حد امکان فضا، حالات و لشخاص دوره‌های گذشته بازسازی شود تا بیننده و شنونده برنامه، به طور کاملاً زنده از آن حادثه یا واقعه آگاه شود. مخاطب برنامه‌های تلویزیونی باید فضای دوران گذشته را به طور کامل در برابر خود ببیند یا لافل فضا و شرایط آن روزگار را احساس کند. بنابراین همان گونه که سازندگان برنامه برای تهیه پوشاک متناسب با شخصیت‌های نمایشی تلاش زیادی می‌کنند، کتاب‌هایی درباره پوشاک گذشتگان یا خوراکشان یا لوازم جنگی آن دوره تاریخی خاص، می‌خرانند، ضروری است که درباره گفتار افراد در ادوار مختلف تاریخ نیز تحقیقاتی انجام شه و فیلمنامه‌نویسان و کارگردانان براساس چنین تحقیقاتی گفتار اشخاص داستانی را بازسازی و طراحی کنند.

به این ترتیب، دیگر شاهد عظماء، فاحش در گفتار اشخاص تاریخی سریال‌های تلویزیونی نخواهیم بود و مخاطب، خشن که تعداد آنها در حال افزایش است، در گفتار آنها تناقضی نخواهند یافت.

نگاهی به گذشته زبان فارسی

زبان فارسی یکی از زبان‌های هند و اروپایی است؛ زبانی است که با ورود آریایی‌ها در اوایل هزاره اول پیش از میلاد مسیح، در فلات ایران رایج شد. زبان فارسی از لحاظ ریشه، با زبان‌های اروپایی و هندی قرابت دارد. زبان فارسی در طول تاریخ طولانی خود در ایران از سه مرحله گذشته است. حوادث تاریخی، مهاجرت‌ها، جنگ‌های مهم، اصل ساده شدن زبان‌ها و راحت‌طلبی انسان باعث شده است که زبان فارسی در طول این سه هزار سال تحولات بسیاری پیدا کند و در همه این تحولات، همواره به سوی سادگی و راحتی در ادا و فهم حرکت کند. اگر فارسی دری را با فارسی میانه مقایسه کنیم، در فارسی دری بسیاری از جنبه‌های مغلق و پیچیده زبان فارسی میانه از بین رفته است؛ قوانین و قواعد زیاد و دست و پاگیر حذف شده است؛ اسامی طولانی و

چندبخشی به اسامی بسیط تبدیل شده و اصوات زاید از میان رفته است. فارسی میانه نیز نسبت به فارسی باستان همین حالت را دارد. فارسی امروزی نیز نسبت به فارسی دری ساده‌تر شده است.

مراحل سه گانه زبان فارسی عبارتند از:

فارسی باستان از ورود اقوام آریایی به ایران شروع می‌شود. در این دوره، زبان فارسی هنوز با زبان‌های نزدیک به خود، مانند هندی و لاتین و ژرمنی فاصله زیادی ندارد. آغاز این زبان را در ایران باید در آخر هزاره دوم پیش از میلاد مسیح دید. اما نخستین ملاک مکتوب ما از این زبان، کتیبه داریوش در بیستون است که به سه زبان از زبان‌های ایرانی باستان و به خط میخی نوشته شده است و دستورها و وقایع دوران زندگی او را نشان می‌دهد. در این کتیبه، داریوش از حدود سرزمین و فعالیت‌های خود یاد کرده است. براساس اطلاعات موجود درباره زبان فارسی باستان، می‌توان دریافت که این زبان، زبانی ترکیبی و دوگانه است.

در این زبان از چندین واژه (مترادف) استفاده می‌شده است و اسامی متناسب با نقش خود در جملات، حالت‌های گوناگون داشته‌اند. اسامی و صفات سه حالت مذکر، مؤنث و خنثی و افعال بیش از هشت وجه داشته‌اند. آخر اسامی، قیدها، حروف، صفات و ... متناسب با نقش و نوع و جنس و حالت آنها در جمله، پسوندهایی اضافه می‌شده است که به یکدیگر بسیار شبیه بوده‌اند و احتمال اشتباه در آنها فراوان بوده است.

با این مشکلات، تبدیل و تغییر زبان به زبانی ساده‌تر و قابل فهم‌تر ضروری به نظر می‌رسید. حادثه‌ای تاریخی به عمر زبان فارسی باستان پایان داد و آن حمله اسکندر به ایران بود. با این حمله زبان فارسی باستان که به تدریج تغییر یافته بود، به زبانی ساده‌تر تبدیل شد و به تدریج در سراسر ایران رایج گردید.^۱